Garadnai Erika

Zilahi János hitvédelmi irata a gyászévtized időszakából

A gyászévtized 1671 és 1681 közötti időszaka kapcsán, amikor is a Wesselényi-összeesküvésben való részvételük ürügyén a magyarországi protestáns lelkészek üldöztetést szenvedtek, rengeteg történeti és irodalomtörténeti munka született.

A következőkben egy 1672-ben megjelent, vélhetően 1671-ben szövegezett református hitvédelmi iratot szeretnék elsősorban irodalom-, egyház- és eszmetörténeti vizsgálódás fókuszába állítva bemutatni.[1] Ez a kánonba soha be nem került munka pontosan azért vonhatja magára figyelmünket, mert szoros szövegolvasással (close reading) megnyitja előttünk a gyászévtized eseményeit megelőző időszakból fakadó kortárs olvasatot, amelyet azonban háttérbe szorítottak a protestáns lelkészek szenvedéseit plasztikusan megragadó mártírium-elbeszélések.[2]

Zilahi Jánosról annyi biztosan tudható, hogy idős kort élt meg, 1590 körül született, Somlyón volt lelkész, majd ismert szolgálati helyei: 1647 őszén Zilah, 1666-ban Hadad,[3] 1672-től Zsibó. 1667-től a szilágyi református egyházmegye esperese volt, s feltehetően 1677/1679-ben hunyt el.[4] Tehát a vitairat megjelenésének idején mintegy 82 éves lehetett, s mindennek csak abból a szempontból van jelentősége, hogy maga a szerző és a vitairathoz köszöntő költeményeket író, a korszak református értelmiségi, szellemi köréből kikerülő fiatalabb nemzedék

---

[1] Zilahi 1672.

[2] *Protestáns mártirológia a kora újkorban = Studia Litteraria,* 2012/3–4, szerk. Csorba Dávid, Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Tóth Zsombor. *Mártírium és emlékezet, Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerk. Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Száraz Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

[3] Ld.: Zsigmond 2024, 187, 195.

[4] Zilahi János 1590 (?) és 1677(1679?) között élt, Zilahon született. Legújabban Zsigmond Attila tanulmánya foglalkozott a személyével, rámutatva, hogy a 16–18. században összesen hat Zilahi János nevű lelkész szolgált a Szilágyságban, s nem minden esetben végezhető el pontos azonosításuk. Adatai szerit a zsibói lelkész azonos nevű fia, Zilahi János szolgálhatott sarmasági lelkészként. Ezek az életrajzi adatok azonban gyakran (tévesen) megjelennek az idős Zilahi életrajzában is. Ami id. Zilahi Jánosról tudható, hogy Somlyón volt korábban lelkész, ismert szolgálati helyei: 1647 őszén Zilah, 1672-től Zsibó. 1667-től a szilágyi református egyházmegye esperese volt. Zsigmond 2014, 3, 6–13.

DOI 10.17167/mksz.2025.2.175-185

tagjai is fontosnak tarották megemlíteni Zilahi élemedett korát és ebből fakadó bölcsességét.[5]

Jelen tanulmányomban azonban igyekszem csak Zilahi, mondjuk úgy, saját szövegére koncentrálni. A köszöntő költemények kapcsán elég csak azt hangsúlyozni, hogy azok árnyalt metaforikával beemelik Zilahit mint idős prédikátort az akkori protestáns közhangulatot uraló mártírium narratívába.[6] Ez azonban csak egy külső olvasat – és sokkal inkább gyökerezett az általuk megtapasztalt korszak viszonyaiból, sem mint a vitairat szövegéből.

Éppen ezért a következőkben azt igyekszem bemutatni, hogy Zilahi miként építi fel a szöveg teológiai érvrendszerét, milyen egyházi-, felekezeti-, teológiai hagyományba illeszti művét, és hogyan alkalmazza a személyes élettörténet és emlékezet elbeszélői hangját a vallási tanítás megerősítéséhez. Mindehhez először szeretném röviden bemutatni magát a teológiai munkát.

A könyv címe: *Az igaz vallasnak vilagos tüköre, mellyben az cálvinista vallásnak tökélletes tiszta igassága és igaz fundamentomos régisége minden jo lelki-ismeretü embereknek szemek eleiben tétettetik, mellyet mind a` Szent Irásbol rendesen, s` mind a` páterek értelméböl böségesen, s` mind a` szem-látomásbol tapasztalhátoképpen mutat, és czáfolhatatlanul bizonyit idös Zilahi Janos.*

Zilahi a könyv megírásának egyik fő okaként jelöli meg az 1660-as évek felekezeti polémiáit elindító jezsuita munkát, az 1661-ben, 1665-ben, majd Zilahi munkájával egyidőben, jelentős átdolgozásokkal 1672-ben is megjelentetett Sámbár Mátyás által írt *Három üdvösséges kérdés* című[7] traktátust, amelyre, mint az előszóban írja, már korábban szeretett volna válaszolni.[8] A könyv, ahogy a cím tagolásából is kitűnik, három részből áll, hasonlóan Sámbár említett vitairatához. Az első részt két alkérdésre bontja a szerző. Először a hitágazati kérdéseket tárgyalja: „mi a kálvinista vallás", „mi az Isten előtti megigazulás", „mit kell tudni élet után következő állapotunkról". Igaz, ezeket csak röviden foglalja össze. A hitelvek tárgyalásakor a szöveg tekintélyét – és erre már Oláh Róbert is felhívta a figyelmet – többször is Kálvin *Institutió*jából vett szöveghelyekkel erősíti.[9] Könyvének első részében hamar rátér a második hitágazati kérdésre: „az Isten előtt való megigazulás" problematikájára. Zilahi megállapítja, hogy ez a legvitatottabb kérdés.[10] A hitelvet a Szentírásból bizonyítja, amelyre hat indokot is ad. Szöveg-

---

[5] Név szerint: Porcsalmi P. András, Kézdi-Vásárhelyi Matkó István, Felsőbányai István, Sámsodi Márton, Orozi Péter, Miskolczi Márton, Tolnai György írtak köszöntő verseket Zilahi munkája elé. Verseik szerepelnek az RMKT XVII. sz. 11. kötetében. Életrajzi adataik a vonatkozó jegyzetekben.

[6] Garadnai 2025, 95–100.

[7] Sámbár Nagyszombat, 1661, RMNy 2997; Kassa, 1665, RMNy 3205; Kassa 1672, RMNy 3786.

[8] „Másodszor, tud-meg, Istenes Olvaso, hogy én e' munkát, nem csak most; hanem az elött valo idökben-is volt igyekezetem hogy cselekedgyem, kiváltképpen miúlta Sámbár Máttyás Uramnak, három Kérdések felöl valo irása ki-bocsátva vagyon." Zilahi 1672, *6a.

[9] Oláh 2020, 68–69.

[10] Zilahi 1672, 7.

tekintélyként Chrysostomust (Aranyszájú Szent Jánost) és Justinius martírt idézi annak igazolásaként, hogy a vallás igazságát és régiségét a Szentírásból bizonyítsa. E bizonyítás pedig visszavezet az apostolokra, az Evangélistákra, a szent pátriárkákra, és „végezetre a Patriárchákról szintén az élö Isten elött áll-meg: Es a' teremtő Istentöl vészi eredetit, és onnan kezdi folyamattyát."[11] Majd Ádámig és Éváig vezeti vissza a református vallást.[12]

Ezt követően Ábel hitbéli áldozata kapcsán jelenik meg az első jelölt szövegforrása: David Pareus *Genesis kommentár*ja.[13] A forrásmű hosszasan, több fejezeten keresztül tárgyalta Káin és Ábel bibliai történetét. Ezek alapozhatták meg Zilahi exegézisét is, és Pareus nyomán alapvetően Szent Pál zsidókhoz írt levelét magyarázva mutatja be Ábel hitét. Ezután tér át Enoch bibliai alakjára, aki szintén az igaz hit példája.[14]

A következőkben *Locus*okba szedve mutatja be a református vallásnak a hit üdvözítő erejére vonatkozó tételeit.[15] Szent Páltól vett idézet vezeti be a részt, és további bibliai szöveghelyekkel támasztja alá a hittételt. Itt tünteti fel jegyzetben szövegének másik fő forrását: *„Par. ad. Hebr. cap. 11. fol. 533."*[16] azaz: David Pareusnak a *Zsidókhoz írt levél* kommentárját. A magyar szöveg nagy része a forrás további megjelölése nélkül itt is Pareus szövegére megy vissza, gyakorlatilag azt használja fel, illetve azt kompilálja Zilahi.[17] Nem is csoda, mondhatnánk, hiszen teoretikus kifejtését találja Pareus munkáiban az általa legfontosabbnak ítélt, fő vitakérdésnek a hit üdvözítő voltáról, illetve a hit általi megigazulásról.

Zilahi a továbbiakban is ószövetségi példákkal: Enoch, Noé, és Ábrahám hitének bemutatásával folytatja szövegét, akiknek igaz hite kétség nélkül való volt, s akik – Zilahi szerint – abban az igaz hitben voltak, mint most a kálvinisták. Mindezeket Szent Pál, illetve Pareus kommentárjai nyomán mutatja be. Annak, hogy nem vesz át hosszabb jelölt idézetet magától Pareustól, vélhetően az az oka, hogy a hatalmas terjedelmű munkáknak csak nagyon szolid kivonatát adja Zilahi viszonylag rövid könyvecskéjének első fejezete.

A „hit általi megigazulás" tételének bizonyítása során tehát fő forrása David Pareus volt. A hazai szakirodalomban Pareus munkássága, s az irénizmus eszméinek recepciója régóta vizsgálat tárgyát képezik. Heltai János tárta fel alaposan Pareus hatását a magyarországi protestáns értelmiségre a 17. század első felében.[18]

---

[11] *Uo.,* 11.

[12] *Uo.,* 12.

[13] *Uo.,* 13. A hivatkozott mű: Pareus 1609 (több kiadása is ismert).

[14] Zilahi 1672, 16. Enoch alakja az igaz hitben lévő, üdvözülést nyert ószövetségi példák között szerepel. A korszakban több református szövegben is előfordul. Czeglédi István 1669-ben elmondott halotti prédikációjában Enoch alakjával érzékeltette az elhunyt Rhédey Ferenc erős hitét is. Vö. Czeglédi 1669. RMNY 3588.

[15] *Uo.,* 19.

[16] *Uo.,* 20.

[17] Szvorényi Róbert kollégám hívta fel a figyelmemet a szövegek jelentős tartalmi egyezésére, ezúton is köszönöm szépen észrevételeit, tanácsait.

[18] Heltai 1994. Újabban: Lukács 2018, 105–119.

De, mint látjuk, Zilahi is nagyban támaszkodik munkájában Pareus bibliakommentárjaira, éppen a református felekezet számára nagyon kiélezett időszakban, hiszen a meginduló vallási üldözések előestéjén szövegezhette könyvét. Arra már Heltai is rámutatott, hogy a kálvinisták irénikus törekvései sokszor pont akkor erősödtek meg, amikor a világi hatóságokkal folytatott konfliktushelyzet volt. Ennek oka, hogy a protestáns felekezetek megbékélése a közös megmaradás záloga lehetett a katolicizmussal szemben.[19]

A könyv második fejezetében a „bizonyítás az régi páterek értelmes írásokból bőségesen" című rész következik. [20] Itt a reformáció talán legfontosabb tanítását tárja az olvasók elé: azaz a „sola fide" hitigazságát. Szövegtekintélyként az ortodox reformáció egyik meghatározó szerzőjének, Amandus Polanusnak (1561–1610) a *Symphonia Catholica* című munkáját használja.[21] A „sola fide" hitelvét három alpontban magyarázza, majd ezt követően Polanus ramista retorikai elvek szerinti enciklopédikus munkáját mintegy hét oldalon keresztül idézi. Ezen keresztül pedig többek között Szent Ágoston, Jeromos, Ambrus, Justinus szövegek bizonyítják az református tanítást az „egyedül üdvözítő hitről".

Amandus Polanus (1561–1610), híres bázeli teológus professzor, a kálvinista orthodoxia híve.[22] A hazai irodalomtörténetben elsősorban Szenci Molnár Alberttel való kapcsolata miatt jelentős. 1596-ban, a Bázelen átutazó Molnárt támogatásban részesítette, és később is kapcsolatban állt vele, leveleztek egymással.[23] Rendkívül termékeny szerző volt, hazai recepcióját eddig még alaposan nem tárta fel irodalomtörténetünk. Annyi ismeretes az RMNY második kötete alapján, hogy Milotai Nyilas István is, közvetve ugyan, de szövegforrásának tekintette *Az mennyei tudomány szerint való irtovány* (Debrecen 1617 RMNY 1132) című munkájában.[24] Legutóbb Bene Sándor Kecskeméti Alexis János Dániel próféta kommentárja kapcsán mutatott rá arra, hogy a szöveg megírásakor Kecskeméti forrása Polanus volt.[25] Mindebből kitűnik, hogy Zilahi munkája már csak azért is felkeltheti figyelmünket, mert Polanus munkájára támaszkodik, sőt, azt hosszasan idézi. Igaz ennek elsősorban szövegtekintélyt teremtő funkciója van.

De vajon hogyan kerülhetett Amandus Polanus műve Zilahi kezébe? Nyilván ezt pontosan nem tudjuk megválaszolni. A szerzőről az életrajzi adatok azt igazolják, hogy külföldi peregrináción nem vett részt, tehát hazai kapcsolatrendszere

---

[19] Heltai 1994, 60–65, 64.

[20] Zilahi 1672, 63.

[21] *Uo.,* 63–70. A hivatkozott mű: Polanus 1607 (több kiadása is ismert).

[22] Életművéről és a *Symphonia Catholica* teológiai jelentőségéről, a könyv kortárs és patrisztikus forrásairól a közelmúltban készült monográfia: Han 2015; Tipton 2022.

[23] *Szenci Molnár Albert válogatott művei,* 1976, 478. Vö: *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*, 1989, 8.

[24] Milotai Nyilas 1617, (RMNY 1132). Az RMNY Milotai előszava alapján tisztázza, hogy a református lelkész által használt forrásmunka: Johann Georg Gross, *Theatrum Biblicum ac scriptis theologicorum veterum atque recentium, maximam vero partem a Polani concinnatum*, (Basel, 1614) című, Polanus könyveiből készült összegző munka volt.

[25] Bene 2014, 87–116.

segíthette hozzá a fontosabb teológiai munkákhoz.[26] A partiumi könyvesház adattárában is többször előkerül Polanus neve.[27] A Heidelbergben megalapozott műveltségű református lelkészek könyvtárában gyakran felbukkannak a művei, Miskolci Csulyak István zempléni esperes liszkai dolgozószobájában például bibliamagyarázatos, dogmatikai, homiletikai és polemikus munkáját is forgathatta.[28] Aki azonban bizonyíthatóan rendelkezett ezzel a könyvvel, és feltételezhetően kapcsolatban is állt Zilahival, az a személy Szathmárnémethi Mihály volt, akinek könyvtárkatalógusát Csorba Dávid tette közzé a *Magyar Könyvszemle* hasábjain, és a lista szerint Polanus 1612-es munkája a *Symphonia Catholica* is könyvtára részét képezte.[29]

Ez több dolog miatt is érdekes. Mint említettem, Zilahi jelölten Sámbár Mátyás jezsuita 1661-ben írt könyvével polemizált. Sámbár hitvitázó tevékenysége azonban több szálon futott. Az egyik ilyen szála volt a polémiáinak a Szathmárnémethi Mihállyal vívott csatározása.[30] Szathmárnémethi 1669-es *Igazság próba kövének nyert peri* címmel megjelent polemikus munkája felelt Sámbár irataira.[31] A vita negyedik elemeként fennmaradt nyomtatványok arról is árulkodnak, hogy a vitázók immáron sokadik szövegváltásának egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy miért is érvel a katolikus hit régisége mellett Sámbár Székely István gönczi prédikátor a *Magyarok Krónikája* című történeti munkájával.[32] Itt meg kell említenem, hogy Sámbár a *Krónika* mellett még történeti érvelésébe Szent István törvényeit is belevonta.[33] Azaz a vita egyre hangsúlyosabb témája éppen az volt – és erre legélesebben Szathmárnémethi válaszolt, hogy a térség rekatolizációja során a missziós miért is hivatkozik történeti munkákra a hittételek bizonyítása közben. Szathmárnémethi vehemensen reflektál erre a problémakörre (amit alapvetően a 17. század folyamán a katolikus fél tematizál és irányít), s a vita hevében „Krónikás Doctornak" nevezi jezsuita ellenfelét[34] – éppen amiatt, hogy Sámbár a Magyarok Krónikájára támaszkodik a vallás régiségének bizonyítása során.

---

[26] Monok István mutatott rá, hogy a korszakban mintegy „közös könyvtárként" használták a könyveket az egy szellemi körhöz tartozó egyházi, világi értelmiségiek. Monok 2009, 266–276.

[27] Vö. *Partiumi Könyvesházak (1623–1730)*, 1988, 532.

[28] Ld.: Oláh 2022, 55, 60, 63, 71.

[29] Csorba 2015, 165–183, 179. Uő 2020, 55–70.

[30] A példány alapján már nem ismeretes 1672-ben megjelent Szathmárnémethi által írt *Igazság próbaköve* (Kolozsvár, 1672, RMNY 3801) című munka leírása kapcsán az RMNY tisztázza: „Szathmárnémethi Mihály 1668-ban feltehetően Patakon nyomtatta ki Igazság próbaköve című munkáját (3483). Sámbár Mátyás, Kassán működő jezsuita hamarosan válaszolt rá: A régi római keresztyén hitnek igaz próbaköve (Kassa 1669, 3525). Példány egyik kiadványból sem maradt fenn, de kinyomtatásukat kétségtelenül igazolja Szathmárnémethi viszontválasza az Igazság próbakövének nyert peri (Patak 1669, 3592)." RMNY 3801.

[31] Szathmárnémethi 1669, RMNY 3592.

[32] Szathmárnémethi 1669, 31–57.

[33] Garadnai 2018, 40–42.

[34] „Hiddel azt *Chronicás Doctor*, hogy mind próba kövestül, belé taszitalak a' Gödörben, melylyet nékem akartál ásni a' Gönczi Chrónicából…" Szathmárnémethi 1669, 38.

Itt pedig egy újabb, szerteágazó kérdéskörhöz jutunk. Legutóbb Tóth Gergely monográfiája tárgyalta mélyrehatóan, hogy a Szent István-kultusz milyen fontos szerepet töltött be a 17 századi katolikus propagandában.[35] Az egyház történeti érvekkel felvértezve igyekezett jogot formálni a magyarországi területekre. Ennek egyik fontos irata volt az Inchofer Menyhért egyháztörténeti évkönyvében 1644-ben kiadott Szilveszter-bulla.[36] Az oklevél eszmetörténeti jelentőségéről Bene Sándor is írt.[37] Megállapítása szerint Pázmány térítési koncepciójából fakadóan jöhetett létre a szöveg. A Szilveszter-bulla célja az volt, hogy a korona megküldésével és a Szent István-i keresztényi hitre való téréssel a katolikus egyház igazolni tudja, hogy történelmileg jogosan tart igényt a magyarországi egyházi területekre. Mindennek alátámasztására aztán számos egyéb fronton megindult ennek az eszmének a hívekhez való közvetítése. Gondolhatunk itt pl. a Mária-kongregációk szervezésére.

A Szilveszter-bulla – mint történelmi oklevél – ismételten fontos szerephez jutott a Wesselényi-összeesküvést követő időszakban, hiszen 1671-ben Bársony György, akkori címzetes váradi püspök adta ki újra Kassán.[38] Az oklevél elég jól sikerült hamisítvány volt, hiszen a kortársak számára ez egy hiteles iratnak tűnt.

Tehát Bársony György 1671-ben újra kiadta az oklevelet latinul (*Speculum Hungariae*)[39] és magyarul is. Az oklevélhez ő maga csupán a címet tűzte hozzá: *Magyar ország tüköre, kiben tekintvén meg-ismérje magát, mitsodás vólt hajdan? Mitsodás most? Es ho(n)nét vötte a` keresztyén országát és kiralyit? Honnét az angyali koronaját? Cassan 1671*.[40] Tette mindezt egy röpirat kíséretében: ez volt a *Veritas toti mundo declarata*,[41] amely szintén 1671-ben hagyta el a kassai nyomdát. A röpirat célja pedig az volt, hogy az összes 17. századi, a reformátusok vallásszabadságára, jogaira vonatkozó törvényt érvénytelenítse, s a bullában közvetített történeti jogot propagálja.

Ilyen előzmények után, illetve ilyen körülmények között írt hitvédelmi szöveget Zilahi János. Könyvének első két kérdésben a hit üdvözítő volta és a hit megtartása kerül középpontba a Szentírás és a reformáció elismert tekintélyeinek szöveghagyományába ágyazva. Talán ezek azok a fejezetek, amelyek kapcsán maga Zilahi is megjegyzi műve előszavában: már régóta tervezte Sámbár elleni munkája megjelentetését. A katolikus ekkléziológiai érveléssel ugyanis azonos súllyal esik latba a legfontosabb református hitelvek bizonyítása, a bibliai szöveghelyek exegézise, felvértezve a felsorolt teológiai szövegtekintélyekkel.

---

[35] Tóth 2022, 13–43.

[36] Annales ecclesiastici Regni Hungariae. Hamisító: Marnavics Tomkó János vagy Levakovics Rafael.

[37] Bene 2006, 89–124.

[38] Bársony, *Magyar ország tüköre*…, 1671, Kassa, RMNY 3710.

[39] Bársony, *Specvlvm Hvngariae*…,1671, Kassa, RMNY 3711.

[40] RMNY 3710.

[41] Bársony, *Veritas toti mundo declarata*…, 1671, Kassa, RMNY 3704.

Ezekhez képest Zilahi munkájának harmadik fejezete másfajta síkra tereli a vitát. Illetve kénytelen másfajta megközelítéssel megszólalni. A Harmadik rész a Szemlátomásból vagy *experientiá*kból való bizonyítást tartalmazza. Szinte maga a szerző is zavarban van, hogy a vallás igazsága kapcsán a Szentírás és a régi páterek tekintélye után a megtapasztalás, vagy ahogy ő fordítja, a szemlátomás eszközeihez fordul a bizonyításért. Mindennek eredetét is felfedi: mint írja, „A' Szemlátomásbol, avagy *Experientia*bol talam nem-is bizonyitanék, mivel az Experientiát az Tudosok némellyek, *Stultorum magistra*nak mondgyák, az az, Gorombák avagy bolondok tanitojának."[42]

A bizonyítás itt tehát egy latin bölcsességre utal, a Liviusnak tulajdonított szólás szerint: eventus stultorum magister – balgákat kitanít majd a tapasztalatuk. Zilahi megfogalmazása szerint: „mivel ö Kegyelmek-is az Romai Tanito Uraim nem adnak vallások bizonyitására nagyobb esrösséget a' deáktalan kösségnek kezében, mint az Experientiát: Ugy mint: [elsőként] Valamig egész Magyár ország mind Papistaságban volt, jobban volt dolga az országnak. De miulta Calvinus vallása támada azólta kezdének romlani. Azért meg-tetzik abbol, hogy az Papistá vallás volt az igaz vallás, s' most-is az."[43]

Tehát a szokásos érvek hangzanak itt el: egész Magyaraország pápistaságban volt, s csak a hitújítás hozta az országra a romlást. Válaszában Zilahi is a már jól ismert toposzhoz nyúl: „1. Nem helyes, hogy Calvinus idejetöl fogva kezdet Magyar ország romlani az pogányság miatt. Mert sok esztendövel születet Calvinus az után hogy Várna alatt az Magyaroknak akkori Királyok el-veszett (a' mint az Magyar Cronikák bizonyittyák)."[44]

A történeti érvelés tehát az „experientiák" között szerepel, akár csak a katolikus vallási szokások, ceremóniák. Ami most kiemelendő még a szövegből az az, hogy Zilahi írásában itt olvashatóak a felekezetek együttélése során általa tapasztalt történések, amelyeket mintegy példázatként, anekdotikusan mesél el. S itt lehet jelentősége az egész irat szövegét átszövő, idős, bölcs Zilahi János prédikátori elbeszélői alakját megteremtő narratívának. Hiszen maga Zilahi is elég öreg ahhoz, hogy élete, mintegy történelmi tanúságtételként bizonyító erővel bírjon. Így személyes elbeszélése és tapasztalata – assmanni értelemben a kommunikatív emlékezet alakzataként[45] – a történeti elbeszéléssel versenyre kelve, azokkal párhuzamba állítva jelenik meg. Saját tapasztalata alapján úgy mutatja be a katolikusokat, mintha alapvetően nyitottak lennének a református vallásra, ám félelemből, álnokságból vagy gyermeki tudatlanságból elzárkóznak tőle: „Mind ezekhez mondhatok immár illyen nyilván valo dolgokat-is, hogy egy-néhány Pápista embertöl hallottam, hogy a mi vallásunkat dicsérte, és a Pápista vallásnál fellyebb magasztalta. Avagy penig némely a Pápista vallással egy-aránt valonak mondotta. Példák: ugyan a Somlyai két becsületes Páterekkel, ugy-mint Huszti Pál Pater, és

---

[42] Zilahi 1672, 81.

[43] *Uo.,* 81.

[44] *Uo.,* 82.

[45] Assmann 2013, 51–53.

Kozma Péter Uramékkal, valék Kevö faluban egy becsületes Catholicus Nemes Pátronusnak, Bányai Sigmondnak asztalánál. A tisztesseges vacsora közben a meg-emlitett fö ember igy szolla énnekem: *El az Isten Zilahi Uram, hogy én a Kegyelmetek vallásában semmi csak egy mákszemni ki-vetöt sem találok.* Elsöben vévé hirtelen, hogy az Patereknek nem kedvek szerént talála esni mondása hirtelenséggel igy forditá szavát: de még-is én nem szerethetem. En erre a szora könynyen azt mondhatom vala: *Pilátus sem találá vétket a Christusban de ugyan halálra sententiázá: A Phariseusok is magok mondgyák vala Christus Urunknak: Mester, tudgyuk, hogy te igaz vagy;* De ugyan nem hivének néki. De mivel asztalánál valék az emberséges embernek, nem akarék szollani."[46]

Összegzéséként elmondható, hogy Zilahi vitairatának első két fejezetében teológiai párbajt vív: nem szövegről szövegre felel Sámbár könyvére – sokkal inkább az ekkléziológiai érvelést kívánja ellensúlyozni a református hitigazságok lefektetésével. A harmadik fejezet a „szem látomásból tapasztalható-képpen megmutatott dolgok", mintha válaszolnának Bársony György Szilveszter-bulla kiadásának címére: *Magyar orszag tüköre, kiben tekintven meg-ismérje magat.* Hiszen éppen ez a mindenki számára jól látható, megtekinthető, szemmel látható bizonyíték, oklevél az, ami Zilahi gondolatmenete szerint csak experientia. Olyan tapasztalás, amely nem játszik döntő szerepet az üdvösség kérdésében. S csak a katolikus ceremóniák, külsőségek, babonaságok, szokások közé sorolandóvá válik az ún. történeti érvelés, amelyben a Szent István-kultusz megjelenik.

Márpedig ez azért lehet érdekes, mert Zilahi – saját prédikátortársaihoz képest is – merőben újfajta választ ad a kérdésre. Nem ragad bele a katolikusok által tematizált kérdéskörbe, nem küzd azon, hogy bizonyítsa, milyen kereszténységet is vett fel István. Helyette a hit általi megigazulás és a hit megtartása jelenik meg. Személyes történetei, a felekezetek közötti tényleges együttélés pillanatait villantják fel. Mintha azt sugallaná, lásd ez az én tapasztalatom. A történelmi érvek, krónikák, vagy akár bullák ellenében így vagyunk, élünk mi egymás mellett, s ebben a közegben kell tanúságot tennie a híveknek mindennapi küzdelmeik vagy akár az üldöztetés során is igaz kálvinista hitükről.

Hivatkozott irodalom

Assmann, Jan, *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban,* Bp., Atlantisz, 2013.

Bársony György, *Veritas toti mundo declarata…*, 1671, Kassa, RMNY 3704.

Bársony György, *Magyar ország tüköre…*, 1671, Kassa, RMNY 3710.

Bársony György, *Specvlvm Hvngariae…*,1671, Kassa, RMNY 3711.

Bene Sándor, *A Szilveszter-bulla nyomában, Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja = „Hol vagy, István király?", A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerk. Bene Sándor, Bp., Gondolat, 2006, 89–124.

[46] Zilahi 1672, 101–102.

Bene Sándor, *„Ratio temporum: Dániel próféta és a magyar történetírás" = Clio inter arma, Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. Tóth Gergely, Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014, 87–116.

Czeglédi István, *Enochnak Istennel valo minden-nap-ijarasa…*, Sárospatak, 1669. RMNY 3588.

Csorba Dávid, *Szathmárnémethi Mihály (1638–1689) kolozsvári esperes fennmaradt könyvtára = Magyar Könyvszemle,* 131(2015), 2, 165–183. https://doi.org/10.17167/MKSZ.2015.2.165

Csorba Dávid, *Szathmárnémethi Mihály kolozsvári esperes könyves műveltsége = Hagyomány, identitás, történelem*, szerk. Kiss Réka; Lányi Gábor, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem, Egyház és Társadalom Kutatóintézet, Reformáció Öröksége Műhely, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet 2020, 55–70.

Garadnai Erika Csilla, *A felső-magyarországi hitvita (1663–1672), Sámbár Mátyás, Pósaházi János, Matkó István és Czeglédi István polémiája*, Bp., Universitas–OSZK, 2018.

Garadnai Erika, *Zilahi János hitvédelmi irata a prelimináriában szereplő szövegek tükrében = A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében*, szerk. Papp Ingrid, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, 2025, 95–100.

Han, Byung Soo, *Symphonia Catholica: The Merger of Patristic and Contemporary Sources in the Theological Method of Amandus Polanus (1561–1610)* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015 (Reformed Historical Theology, 30).

Heltai János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994 (Humanizmus és Reformáció, 21).

Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai, közreadja Szabó András, Szeged, JATE, 1989 (Adattár, 22).

Lukács Olga, *David Pareus irénikus hatása a magyar protestáns egyházakra = Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, 63(2018), 2, 105–119. https://doi.org/10.24193/subbtref.63.2.07

Mártírium és emlékezet, Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században, szerk. Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Száraz Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

Milotai Nyilas István, *Az mennyei tudomány szerint való irtovany…*, Debrecen, 1617, (RMNY 1132).

Monok István, *„Ex libris Nicolai Bethlen et amicorum", Az „et amicorum" bejegyzésről és a közös könyvhasználatról = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. Császztvay Tünde, Nyerges Judit, Bp., Balassi, 2009 (Humanizmus és Gratuláció), 266–276.

Oláh Róbert, *Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2020 (Református Művelődéstörténeti Füzetek, 9).

Oláh Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály könyves műveltsége,* Sárospatak, Hernád, 2022 (Hit és Kultúra, 7).

Pareus, David, *In Genesin Mosis Commentarius [...] cum Indice gemino: uno Quaetionum et Dubiorum: altero Verborum et rerum locupletissimo*, Frankfurt-am-Main, 1609.

Partiumi Könyvesházak (1623–1730), s. a. r. Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András, Bp. – Szeged, MTA Könyvtár, 1988.

Polanus, Amandus, *Symphonia Catholica seu Consensus Catholici et Orthodoxus: Dogmatum hodiernae Ecclesiae ex praescripti Verbi Dei reformatae, & veteris Apostolicae Catholicae, maxime illius quae primis aliquot seculis floruit, Distinctionum Thesibus inter Reformatos [et] alios ipsis* […] Bázel, 1607.

Protestáns mártirológia a kora újkorban = Studia Litteraria, 51(2012), 3–4, szerk. Csorba Dávid, Fazakas Gergely Tamás, Imre Mihály, Tóth Zsombor.

Sámbár Mátyás, *Három idvösséges kérdés. Elsö: A lutteránosok és cálvinisták igaz hitben vadnake? Masodik: Csak az egy pápista hité igaz? Harmadik: A' pápisták ellenkézneké a' Sz. Irással, avagy inkáb a' lutterek és cálvinisták?* Nagyszombat, 1661, RMNy 2997; Kassa, 1665, RMNy 3205; Kassa 1672, RMNy 3786.

Szathmárnémethi Mihály, *Igasság próba kövének nyert peri…*, 1669, Sárospatak. RMNY 3592.

Szenci Molnár Albert válogatott művei, szerk. Vásárhelyi Judit, Bp., Magvető, 1976.

Tipton, Stephen B., *The ground, method, and goal of Amandus Polanus' (1561–1610) Doctrine of God : a historical and contextual analysis*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2022 (Reformed Historical Theology, 73). https://doi.org/10.13109/9783666501876

Tóth Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2022.

Zilahi János, *Az igaz vallasnak vilagos tüköre, mellyben az cálvinista vallásnak tökélletes tiszta igassága és igaz fundamentomos régisége minden jo lelki-isméretü embereknek szemek eleiben tétettetik, mellyet mind a` Szent Irásbol rendesen, s` mind a` páterek értelméböl böségesen, s` mind a` szem-látomásbol tapasztalháto-képpen mutat, és czáfolhatatlanul bizonyit idös Zilahi Janos, sibai ecclesiának egy-gyügyü [!] lelki-pásztora és a` Szilágyságban lévö lelki-tanitóknak méltatlan seniora. Colosvarat 1672 [typ. gener. ecclesiae] Veres-egy-házi Sz. Mihaly.* Kolozsvár, 1672. RMNy 3806.

Zsigmond Attila, *Barangolás a nevek útvesztőjében avagy hány Zilahi János szolgált a szilágyi traktusban? = Hepehupa,* 2014, 3, 6–13.

Zsigmond Attila, *Akadémita lelkipásztorok a szilágyi traktusban (16. század–1821)*, Szeged–Debrecen, SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék TTRE Levéltára, 2024. https://doi.org/10.14232/karuzel.2024.2

Garadnai, Erika

János Zilahi's defence of the faith from the period of the decade of mourning

János Zilahi (1590-1677), a Reformed pastor of Zsibó, published his document of faith protection, entitled *The Mirror of the True Religion* (RMNY 3806), in 1672 in Cluj. In this book, the author responded to the violent denominational disputes in the towns of Upper Hungary in the 1660s. From the preface to the publication, we learn that Mátyás Sámbár's treatise on the *Three Questions of Salvation* (RMNY 2997), which had triggered the controversy, was the text that prompted the Jesuit to write it.

Zilahi's work has recently come to the attention of scholars of the period. In my study, I show how the author constructs the theological argumentation of the text and situates his work within the ecclesiastical, denominational, and theological traditions. In doing so, the paper demonstrates that the works of David Pareus and Amandus Polanus have had the greatest influence on the text of the treatise. The paper also examines how the author employs the narrative voice of personal life history and memory to reinforce religious doctrine in the final chapter of his book.

Keywords: 17th century, János Zilahi, theology, church history, religious disputation, decade of mourning.